

LETTER & GEEST

ONZIN, ZE GELOVEN IETS ANDERS

door Meerten B. ter Borg

In Nederland gelooft steeds minder' kopte Trouw naar aanleiding van het rapport over secularisatie. Een rake kop, althans voor zover hij de teur weergaf van de manier, waarop er op dit onderzoek gereageerd zou worden. Er werd veel geschreven over de teloorgang van het geloof. Maar was dit terecht? Geloven we in Nederland steeds minder?

De vraag dringt zich op: welk geloof? Becker en Vink hebben zich beperkt tot christelijk geloof, zoals dat in de kerken heeft vorm gekregen. Ze hebben daarnaast ook gekeken naar alternatieven, naar geloofsvormen, die gemeen hebben dat ze niet passen in een modern, verwetenschappelijk wereldbeeld. Daarbij moeten we denken aan zoiets als het geloof in astrologie. Een echt alternatief wordt hierin door de onderzoekers niet gevonden.

Welnu, het christelijke, aan de kerk gebonden, expliciete geloof is aan erosie onderhevig, zoveel is duidelijk. Maar het is een misvatting te denken dat *dit* geloof het geloof is.

Het gaat bij de gedeeltelijke teloorgang van dit kerkgebonden geloof, niet zozeer om geloven, als wel om een bepaalde vorm van geloven binnen een bepaalde organisatie. We leven in een moderne, dynamische samenleving. De kerk en het kerkelijk geloof komen uit een premoderne, statische samenleving. Dat wringt. De beelddspraken uit de Bijbel zijn uiterst plausibel in een boersamenleving, maar wij leven in een geïndustrialiseerde samenleving. Als men bijvoorbeeld spreekt over God als over de Heer, dan refereert men aan een bepaald soort gezagsverhoudingen, die wij amper meer kennen. De organisatievorm van de kerk, de gemeente, is gericht op een samenleving met een gemeenschappelijke kijk op de wereld, waarin men elkaar vaak al van jongs af kent en gemakkelijk begrijpt. De meeste mensen in de moderne samenleving kennen hun *buren* amper. In een traditionele boersamenleving hebben de kerken een groot aantal functies, zoals het bidden en zingen en het belijden van het geloof. Maar daarnaast zijn er talloze andere functies: de sociëteit, de sociale zekerheid, de sociale controle, de burgerlijke stand, de opvoeding, het nieuws vergaren: die functies zijn in Nederland allemaal overgenomen door aparte instellingen. Dat geldt in zekere zin zelfs voor het gebed, hoe wonderlijk dat ook moge klinken. Waarom baden veel mensen in het verleden? Om iets te krijgen, dat ze op andere wijze niet konden krijgen: bescherming tegen ziekten, vraag om genezing of de afwending van natuurrampen. Maar bij het beheersen van de natuur blijkt de wetenschap tegenwoordig vaak effectiever dan het bidden.

Een ander voorbeeld. Geloof in de hemel hielp de mensen vaak de ellende hier op aarde door te komen. Godsdienstsociologen noemen dat de *compensatie-functie* van religie. Maar in onze samenleving is de ellende voor veel mensen de laatste eeuw fors verminderd. De welvaart en de technologische natuurbeheersing maken die compensaties dus grotendeels overbodig en waar dat niet lukt leveren ze zelf compensaties. Veel mensen mikken

liever op een droomvakantie in het komende seizoen dan op de hemel. Hierin geloven mensen en om dit geloof te onderhouden hoeven ze niet op hun vrije dag vroeg hun bed uit: het wordt er dagelijks via vijf verschillende televisiekkanalen ingepompt door middel van reclameboodschappen.

Wanneer nu wordt gezegd dat Nederlanders steeds minder geloven, dan moet worden gezegd: onzin, ze geloven iets anders. In plaats van in de hemel, die ze misschien beërven na een leven vol spanningen, geloven ze in een paradijselijke wereld. Ze kunnen betalen na hard werken. Daarbij blijft de protestantse arbeidsmoraal keurig overeind. Alleen worden de inkomsten ervan onmiddellijk verzilverd.

Hierin geloven de mensen, dit houdt hen in het gareel en dit geeft hun leven zin. Is dit iets nieuws? Ik denk het niet. Geloven heeft altijd voor een belangrijk deel ten dienste gestaan van het zo leefbaar mogelijk houden van het leven. Het mag dan niet goed gaan met de christelijke kerk, dat neemt niet weg dat we nog altijd in een samenleving leven die doordrenkt is met waarden die lange tijd door het traditionele christelijke geloof zijn levend gehouden. Deze zijn nog steeds van kracht, maar nu buiten een traditioneel religieus kader. Er zijn heel dikwijls andere vormen voor gevonden, die meer in overeenstemming zijn met de moderne tijd. Ik geef een voorbeeld. Naastenliefde werd gepredikt in het kader van het christendom. Oorspronkelijk

De conclusie van het rapport 'Secularisatie in Nederland, 1966-1991', twee weken geleden gepresenteerd door het Sociaal en Cultureel Planbureau, was duidelijk: na Oost-Duitsland is Nederland het minst gelovige land van Europa.

Godsdienstsocioloog Meerten ter Borg: „De kerk en het kerkelijk geloof komen uit een premoderne, statische samenleving.”

De ethicus Gerrit Manenschijn: „Er is geen mogelijkheid om te antwoorden: Wat een stomme vraag!”

kreeg naastenliefde vorm in het geven van aalmoezen; later in de christelijke armenzorg en weer later in het stelsel van sociale zekerheid, in de ontwikkelings samenwerking en in bereidheid blauwhelmen naar oorlogsgebieden te sturen. Naastenliefde is onkerkelijk en verstatelijk, abstracter geworden en onpersoonlijker, maar ook universeler. Waar de mensen zich in de agrarische samenleving hooguit druk maakten om het lot van hun dorpsgenoten – verder konden ze niet kijken – maken ze zich nu druk om onrecht aan de andere kant van de wereld.

Wat er is gebeurd in de moderne tijd is niet dat het geloof is verminderd, maar dat het sterk is gemoderniseerd. Het is binnenwereldlijk geworden. Het is voor een deel verwetenschappelijk, het is gedifferentieerd, het is abstracter. Maar het is daarom nog niet per se minder. Met deze formulering zijn we aangekomen op het cruciale punt. Er zijn namelijk nogal wat mensen, die menen dat moderniteit en religie onvereenigbaar zijn. Zij zien in onderzoeksresultaten telkens opnieuw een bewijs van deze stelling. Zij maken daarbij dezelfde vergissing als vele gelovigen, namelijk dat de teloorgang van een bepaalde historische vorm van religiositeit de teloorgang zou zijn van religiositeit in het algemeen.

De godsdienstsocioloog dr. M. B. ter Borg is auteur van het boek 'Een uitgewaardeerde eeuw', het menselijk tekort in de moderne cultuur.

BEZITTINGEN VAN EEN ROOMS-KATHOLIEKE KERK WORDEN GEVEILD.

FOTO MARK KOHN

'JA', 'NEEN', 'WEET NIET'

door Gerrit Manenschijn

In Nederland gelooft steeds minder' kopte Trouw naar aanleiding van het rapport over secularisatie. Een aanvechtbare kop. Niet omdat het signaleerde verband tussen onkerkelijkheid en ongeloof niet opgaat, maar omdat het al moeilijk is om opvattingen te achterhalen, en nog moeilijker om opvattingen over het geloof te achterhalen.

De onderzoekers zeggen dat hun vragen betrekking hebben op het christelijk geloof. Vervolgens richten ze zich op orthodoxe voorstellingen van dat geloof. Dat blijken dan fundamentalistische opvattingen te zijn. Er wordt gevraagd: Hebben Adam en Eva naar uw mening bestaan? Je kunt kiezen: 'ja', 'misschien', 'neen', 'weet niet'. Er is geen mogelijkheid om te antwoorden: Wat een stomme vraag! Want welk antwoord je ook geeft, het heeft weinig te maken met het christelijk geloof. De vraag naar het bestaan van Adam en Eva suggereert een tegenstelling tussen christelijk geloof en een wetenschappelijk wereldbeeld. Van zulke suggesties word ik nu echt moedeloo.

Een ander voorbeeld: Geloof u in een leven na de dood? Wat moet degene antwoorden aan wie deze vraag wordt voorgelegd en die in 'ja', 'misschien' en 'neen' de verkeerde antwoorden ziet op de verkeerde vraag? Moet hij dan maar dat wezenloze antwoord 'weet niet' geven – die triviale afvallekker waarin sociaalwetenschappelijk onderzoek al de nu-

anceringen wegsmyt waar het geen raad mee weet? Een derde voorbeeld: Ziet u de Bijbel als het woord van God? Je mag kiezen uit: 'ja', 'gedeeltelijk', 'neen', 'weet niet'. Het theologisch beste antwoord zou zijn: ja en nee. Daar zou een uitleg bij moeten, maar die kun je niet in een statistiek onderbrengen. Die uitleg zou zijn: Ja, want ik geloof dat de Bijbel Godservaringen in verhalen over God voor ons heeft bewaard en dat die zijn opgetekend om ons tot geloof te brengen. Nee, want ik weet dat de Bijbel een gewoon menselijk boek is, door mensen geschreven en door mensen te onderzoeken met dezelfde literaire methoden waarmee alle klassieke literatuur wordt onderzocht. Dat zou in ieder geval mijn antwoord zijn. Maar daarvan zou ik niets tot uitdrukking kunnen brengen in de door anderen dwingend aan mij opgelegde antwoorden. Dus zou ik weigeren zo'n enquête in te vullen.

Een laatste voorbeeld: Er wordt gevraagd: (1) Goed en kwaad moeten bepaald zijn door de maatschappij, (2) Goed en kwaad moeten een zaak zijn van persoonlijke overtuiging, (3) Goed en kwaad moeten gebaseerd zijn op Gods wetten. Getuige het 'moeten' zijn dat normatieve vragen. Maar geen ethicus of sociaal filosoof die met zo'n grof instrumentarium de vraag naar goed en kwaad ooit zal stellen.

Toch zijn deze aanmerkingen op het rapport allerminst bedoeld om aan te geven dat het allemaal wel meevalt, want één gegeven is onloochenbaar: de kerken verliezen aanhang. Dat wisten we al, maar nu wordt het met harde cijfers aangetoond. Men dient zich af te vragen of de kerkdiensten nog wel aansluiten bij de geloofsvragen van mensen. Veel geloofsverlies begint in de kerk. Het is moeilijk dat te erkennen, want de mensen die nog meedoen spannen zich geweldig in, maar het lijkt vechten tegen de bierkaai. Traditioneel gereformeerde opvattingen lijken alleen nog in de rechterflank van de gereformeerde gezindte onverkort te bestaan. In het midden van de gereformeerde gezindte lopen kerkleden met die traditionele opvattingen vast. Wat moeten de kerken doen: meegaan met moderne opvattingen of zich verzetten? Welke keus ook gedaan wordt, het leidt altijd tot ledenverlies. Onder andere omstandigheden is dat ook het geval in de katholieke kerk. Het vasthouden aan tradities jaagt veel mensen weg, maar het meegaan met moderne opvattingen zou traditionele gelovigen teleurstellen en op de duur wellicht ook weggagen. Kiezen voor 'vlees noch vis' zou iedereen ontvreden maken. Mede onder dwang van Rome heeft het Nederlandse episcopaat gekozen voor behoudende opvattingen en blijkbaar de consequentie daarvan (massaal ledenverlies) aanvaard. Maar het is zeer de vraag of een meer progressief beleid dat ledenverlies had kunnen stoppen. De cijfers wijzen dat in ieder geval niet uit. Monseigneur Simonis had niet ongelijk toen hij daarop wees, tot woede van progressieve katholieken.

Als je de inhoud van het geloof in het midden laat, gaat de geloofsinhoud, voor zover die nog bestaat, een verbrokkelde en onsamenhangende indruk vertonen. De vraag wat het klassieke christelijke geloof heden ten dage betekent, is daarom relevanter dan de vraag met welke methoden je de mensen weer bij het kerkewerk kunt betrekken. We moeten er van af over methoden van geloofs-overdracht te spreken zonder de inhoud van het geloof daarbij te betrekken. We moeten er ook vanaf de relevantie van het geloof te beperken tot de functie die het heeft voor de samenleving. Het geloof heeft een eigen functie: het brengt ons leven in relatie met God en dat gebeurt door de bemiddeling van Bijbel en christelijke traditie. Daarom is serieuze theologiebeoefening voor de kerken een eerste vereiste, niet om kerkelijke belangen te dienen, maar om mensen in de kerk te helpen geloven. Want ik blijf er bij: de oorzaak van veel kerkverlaten is geloofsafval en veel geloofsafval begint in de kerk. De erkenning hiervan vraagt van de kerk om de wetenschappelijke theologie alle ruimte te geven die zij nodig heeft om zich te kunnen ontplooiën, en van de wetenschappelijke theologie om zich niet op te sluiten in een ivoren toren. Kerk zonder theologie wordt een sekse, theologie zonder kerk een luchtledig.

De auteur is hoogleraar ethiek aan de Theologische Universiteit te Kampen. Hij schreef samen met dr. J. B. G. Jonkers het boekje 'Eén tegen één is twee. De verhouding tussen sociologie en theologie', Kampen Cahiers 80, Kok, Kampen 1993.

'NIETS WIJST EROP DAT WE AFRIKA WILLEN REDDEN'

Wat bij ons economische malaise heet, moet vanuit Afrika worden waargenomen als paradijselijke voorspoed. De bevolking groeit daar met 3 procent per jaar, de landbouwproductie met maar 2 procent. Pogingen tot industriële revolutie zijn grotendeels vruchteloos gebleven. Tot in lengte van jaren lijken de Afrikanen aangewezen op de uitvoer van, voornamelijk agrarische, grondstoffen. Daar exporteren ze weliswaar al eens minder van, maar ze verdienen er steeds minder aan, omdat de rijke landen de prijzen op de wereldmarkt drukken.

Dezelfde landen rekken zo nu en dan het leven van hongerende Afrikanen door hun wat te eten toe te schuiven. Helaas heeft deze noodhulp een averechts effect op de inheemse landbouw. Ze verstoort lokale markten en went mensen aan voedsel – brood bijvoorbeeld – dat in hun

eigen gebied niet kan worden voortgebracht. Wat Afrika vooral nodig heeft, is hulp om zelf meer en beter te produceren, liefst zonder dat de grond – zoals nu al te vaak gebeurt – erdoor wordt uitgeput: kunstmest, bestrijdingsmiddelen, pompen, tractoren, nieuwe biotechnologie. Daar zijn de rijke landen echter allesbehalve scheutig mee.

Kortom, ze laten Afrika langzaam maar zeker verrekken. Zo kras formuleert Edouard Saouma, de scheidende directeur-generaal van de FAO, het niet, maar het is wel de teneur van het interview dat de 67-jarige Libanees deze week in *Le Monde* liet afdrucken. Sinds 1975 heeft hij aan het hoofd gestaan van de voedsel- en landbouworganisatie van de VN. Zo nu en dan schemeren door zijn ingetogen proza de woede en de ontgoocheling die zijn ervaringen met het egoïsme van de rijke wereld moeten hebben gewekt. „In één generatie”, zo vat hij zijn af-

door Jaap de Berg

scheidsbodschap samen, „zal de wereldbevolking groeien met 3 miljard mensen die gevoed, gehuisvest, geschoold en aan werk geholpen moeten worden. Dit zal de mensheid niet lukken

zonder een enorm betoon van solidariteit. Niets wijst erop dat we daartoe bereid zijn.”

Le Monde, 1/3; f 3

JAZZ EN UPPERCUT NIET, MAAR COPYRIGHT EN TICKET WEL?

Tot de vele onderwerpen die bij zo'n hartekeet in het niet vallen, behoort ook het eenkennige wetsontwerp waarmee de Franse minister van cultuur, Jacques Toubon, het openbare gebruik van Engelse (Amerikaanse) leenwoorden wil afstraffen. De literaire goeroe Bernard Pivot drijft er in *Le Journal du Dimanche* de spot mee. Hij verengelt 's ministers naam tot *Jack Allgood* – wat in Frankrijk wellicht voor een grap van niveau doorgaat – en roept hem op, een voorbeeld te stellen door enkele medewerkers van het sportblad *L'Equipe*, van *Communication* &

Business en van *Rock & Folk* te laten fusilleren 'devant un Mc Donald's', l'exécution étant retransmise live en prime-time à la télé'. Iets serieuzer reageert commentator Georges Sufferit in *Le Figaro*. Het wetsontwerp geeft hij weinig kans – talen zijn levende wezens die zich niet onder politie-toezicht laten stellen – maar als 'oproep tot een kruistocht' tegen de 'langzaam vernietiging van een zeer oude taal' verdient het initiatief van Toubon alle waardering. Elders in *Le Figaro* toont een taalkundige zich minder bekrompen: 'De ontmoeting met andere culturen betekent voor iedere taal een verrijking' (zie – had hij erbij kunnen zeggen – de geschiedenis van het Engels, dat zich in de middeleeuwen voedde met vele duizenden leenwoorden uit ... het Frans). Bovendien: hoe jong moet een 'anglicisme' zijn om door de politie verboden te worden? Dat kan inderdaad nog een hele puzzel worden, leert een blik in de *Petit Robert*. Moeten jazz, uppercut en drugstore worden ge-

weerd omdat ze pas in deze eeuw zijn ingeburgerd, terwijl *copyright*, *meeting* en *ticket* buiten schot blijven omdat ze respectievelijk in 1830, 1733 en 1727 al door Fransen werden gebezigd? Achter Toubon's initiatief lijkt de misvatting schuil te gaan dat Frankrijk geen boodschap heeft aan alles wat uit Amerika komt. Daarmee is hij in elk geval bij de filosoof en politicoloog Jean-François Revel aan het verkeerde adres. Hoe zou het toch komen – vroeg die zich de afgelopen week in zijn column in het weekblad *Le Point* af – „dat de Verenigde Staten, die 250 miljoen inwoners tellen, de afgelopen 20 jaar 40 miljoen banen hebben geschapen, terwijl Europa, met 370 miljoen inwoners, in dezelfde periode het maar tot 3 miljoen heeft gebracht?”

Le Journal du Dimanche, 27/2, f 3.50; *Le Figaro* 25/2, f 3; *Le Point*, 26/2, f 7.

Trouw

ZATERDAG 5 MAART 1994